
СПОГАДИ

УДК 001(477)(092)

В. В. Огієнко-Смирнова

Краєзнавець, м. Львів

СТЕЖИНКИ МОЄЇ ПАМ'ЯТІ. СПОГАДИ ПРО ВІТКИ РОДУ ОГІЄНКІВ

У статті йдеться про тяжке життя та репресії щодо роду Огієнків в сталінські часи.

Ключові слова та словосполучення: кантоніст, народні вчителі, репресії, духовні заповіти.

Спільність родинної національної свідомості та гідності, успадкованої від дідів-прадідів, відчувалася в багатьох наших родичах. Усвідомлюючи необхідність розвитку національної культури через просвітницьку діяльність, молодь нашого роду прагнула одержати освіту в педагогічних та університетських закладах, тим самим налагоджуючи зв'язки з новими поколіннями.

Простежується ця тенденція і в теперішній час, але я хочу згадати про покоління страждальне та покалічене, тому що воно заслуговує на пошану та вдячну пам'ять.

Прадід

Наш прадід Іван Огієнко був солдатом царської армії, або так званим кантоністом, як називали в тогочасній Росії солдатських дітей. Віддавши «царю-батюшці» та Російській державі свої молоді роки, повернувся солдат в батьківський край, маючи в своєму ранці «катеринку» вартістю двадцять п'ять карбованців.

Згідно царських законів, у межах с. Брусилова Радомишльського повіту на Київщині отримав солдат безкоштовно клапоть землі та й почав міркувати, як завести господарство. А брусилівські крамарі розпустили поголос, що у відставного солдата з'явилися гроші. Сільські торгаші вмовили нашого прадіда, щоб він здав свої гроші під відсотки в їхню торгівельну контору.

Спливали місяці, працюючи на відсотки, а за той час солдат на вечорницях зустрів свою суджену — дівчину з родини Петриченків. Наближався вже час одруження, і необхідно було забрати гроші з торговельної контори. Торговельна контора видала прадіду гроші, а на відсотки йому дали куль муки (шістнадцять пудів) для весільного короваю. При доброму настрої повернувся він до своєї хати і ліг спочивати в комірчині, двері якої виходили в світлицю. Тєї ж ночі під ранок ватага сільських злодюг, сповіщених крамарями, завітала на садибу прадіда за його грошима. Грабіжники виламали сінешні двері і почали добиратися до комірчини, де безтурботно спав прадід. Прокинувшись, він почав захищати свої «скарби». Солдат діяв, як на війні, застосовувши свою селянську зброю — цюкнув по пальцях того, хто рвав двері. Из-за дверей почувся стогін і крики «йой-йой, там сокира»... Непрохані гості швиденько залишили прадідову оселю.

Настав ранок, загомоніли біля тинів сусіди: «Що сталося у Івана?». А він вийшов до воріт і переможно показав їм відвойовану у крамарів-розбійників свою «катеринку». Надовго залишилася в пам'яті сусідів широкоплеча, ставна постать Івана з русявим чубом та натрудженими сильними руками, які тримали царський дарунок. Вперте обличчя з рішучим поглядом карих очей приваблювало до нього навколишнє жіноцтво.

Незабаром Іван відсвяткував своє весілля, і молода Єфросинія стала господинею в його домі.

Прабабця Єфросинія (Пріська) з Петриченків (Татарчучка) виділялася серед жінок спокійною вдачею, виваженим характером та непоганим здоров'ям, що давало їй силу в життєвих негодах, які приготувала їм невмолима доля.

Обоє вони були побожними людьми і свято берегли прабабківську православну віру, завіщану княгинею Ольгою та її сином Володимиром-Хрестителем. Жили вони селянськими турботами, рослили своїх дітей. Але в 1884 р. прадід Іван Огієнко (Рулька) трагічно загинув. Його переїхали коні, коли зимою перевозив заготовлені дрова для своєї домівки. Перелякані коні перевернули сани і понесли з пагорба прадіда разом з дровами. Вдова Єфросинія зосталася з малими дітьми: Василем, Михайлом, Івасем та дочкою Палажкою на виданні, Федір та Одарка мали вже свої сім'ї та господарства.

Отож, за сімейними свідченнями та своїми власними, постараюся коротко описати життя діда Федора та його сестри Одарки, а також їхніх дітей.

Дід

Мій дід Федір Іванович Огієнко (також на прізвище Рулька) — найстарший із синів прадіда — мав добру вдачу, любив читати повітові відомості, майстерно виготовляв шкіри для кожухів та чобіт (чинив їх), сам їх шив і продавав, матеріально забезпечуючи цим самим свою родину. Таємницю цієї технології він передав своїм синам, однак не забував і про землю, заохочуючи дітей до праці на ній.

Бабця Олександра, доволі емоційна жінка, сміливо верховодила своїм чоловіком і дітьми, чинила в своїй сім'ї диктат. Вона вміло організувала роботу по виготовленню олії з соняшникового насіння в невеличкій олійниці. З селянами, які приїжджали з навколишніх сіл, щоб віджати олію, бабця любила поговорити і навіть випити з ними чарчину оковитої. Її енергію ми відчували навіть тоді, коли вона приїжджала до нас в Київ, в своїй широкій зібраній спідниці з білою в квіти хустинкою на голові. Вона була практичною куховаркою і привозила своїм онучатам пахучу домашню хлібину та кусень смачної ковбаси. Пам'ятаю, як вона дала мені попробувати, лизнути гостру головку цурку, перед тим як розбити для вечірнього чаю.

Синам діда Федора доля не дарувала ідилії сімейного благополуччя та достатку, не дарувала можливості прожити осідло на одному місці, обживати оселі і просто радіти сімейному щастю. Цілий ряд проблем, як особистих, так і родинних, переслідував їх. Ще з раннього дитинства я чула таємничі розмови батьків про черговий арешт одного із родичів, чиюсь передчасну смерть або хворобу, з якою попав родич-студент в психіатричну лікарню.

Зміни в суспільно-політичному житті Сходу і Заходу в 30-40-х рр. ХХ ст. підняли хвилю недовіри уряду України до тих сімей, які мали родинні зв'язки з тими, хто не прийняв революцію 1917 року, хто мав іноземне походження (військовослужбовці, поселенці різних колоній), розкуркулені селяни, думаюча передова інтелігенція.

Репресували і садили в тюрми активну інтелігенцію, котра нібито збиралася підірвати підвалини новонародженої економіки, організаторів трудової селянської партії та ін. Садили в тюрми тих, хто в нічних полях біля свого села стриг та збирав колоски, рятуючи свою сім'ю від голоду, і тих міцних енергійних селян, які були загрозою для колгоспних керівників на сільських сходинах. Ревні «трійки» розкуркулювали, забирали збіжжя, коней, інвентар, нажитий селянами роками. Маєш коней — куркуль! А вже при новій владі, ті ж ретиві мали машини, дачі — але куркулями не були! Люди підозрювалися у шпигунстві, вірі в Бога, в різних державних злочинах, на які була здатна примітивна фантазія стукачів, тільки би вона підходила під широке та вільне тлумачення державних кодексів. Основою для доносів були підслухані розмови за мирними домашніми дверима, на товариських вечірках, в магазинах. Люди боялися вільно говорити один з одним, очікуючи неадекватного розуміння думок із співбесідником.

Тяжкі хмари репресій повільно та систематично втягували когось із наших родичів в свої обійми. Тому, не відчуваючи втоми, моїм батькам приходилось часто змінювати місце праці та проживання, наївно думаючи, що такими діями вони обдурять «всевидяче око».

Трагічно склалося життя у дядька Гната Федоровича Огієнка та його сім'ї. Після закінчення церковно-приходської школи, а також школи народних вчителів, дядько Гнат вчителював до 1929 року в

селі Кроківщина Брусилівського району на Житомирщині. Полюбилася йому педагогічна робота, любов до якої дядько передав своїм синам та дочкам. Старший син Григорій, дочки Марія та Олександра здобули освіту в Київському педагогічному інституті, а син Василь закінчив педагогічний технікум.

На садибі свого батька, а мого діда Федора, дядько Гнат побудував будинок, але в ньому не прийшлося довго жити, бо доля до них поставилася жадливо. Для пояснення причини заселення брусилівської редакції газети «Колгоспна правда» в новозбудований будинок, зоставалося лише начепити мітку «ворога народу» на дядька Гната та посадити його до в'язниці, а з часом відправити до Сибіру. Синів також арештовують і садять до в'язниці. Дочок дядька Гната поспішно звільняють з роботи. Не витерпіло цієї наруги серце тітки Марії, серцевий інфаркт забирає її життя, а згодом її дочку Марійку. Олександра, рятуючи своє життя, виїжджає з рідної землі, а куди — невідомо і по цей день. Сини після звільнення з в'язниці довго не показувалися родичам і односельчанам, подорожуючи по різних місцях.

Батьки

Осінь і зима 1930 року для моїх батьків, які вчителювали в Києві, почалися з неприємностей. У цьому-таки році не обминув і мого батька Василя Федоровича Огієнка арешт і допит на Лук'янівці. Батіг покари вже був занесений над його непокірною головою. Як розказувала наша мама, тоді перевіряли батькову лояльність до уряду та його зв'язки з Заходом, підозрюючи його в зв'язках зі своїм дядьком Іваном Івановичем Огієнком, який в ті роки вже інтенсивно працював над перекладом Біблії на українську мову, вів дослідницьку роботу про походження та витоки української мови та культури. Не забули арештованому нагадати, яку промову виголосив його родич в 1918 році, засновуючи Кам'янець-Подільський університет, і хто висловив йому подяку 19 листопада 1921 р. за відродження УАПЦ. Але не маючи документальних доказів зв'язку, а лише домисли про це, батька через деякий час відпустили, добраче його залякавши на допитах, щоб був сумирним. Коли батько повернувся додому, то восьмирічну сестру Клаву, маму, яка чекала моєї появи на світ, він не застав в своїй квартирі на Короленка, 16. Ми були виселені міліцією прямо на подвір'я будинку, звідки нас забрали милосердні люди. Допомогли перенести меблі та пожитки в підвальне приміщення, де ми і зустріли батька.

У цьому підвальному приміщенні жили збанкрутовані люди, монахині. Підвал не мав освітлення, в кінці коридору перед образом Богородиці з немовлям жевріла лампадка, освітлюючи нещасним людям їхнє тяжке життя.

Ще до арешту батька, коли ми жили в «партері», інколи татові приходилося вискакувати з вікна, втікаючи від чергової планової «чистки суспільства». Проходило декілька днів і батько знову повертався додому.

Звістка про батьків арешт швидко надійшла в Брусилів до його рідної сестри Параски Огієнко-Огородник. Сестра взяла довідку в сільраді на виїзд з села. Раненько, до схід сонця, одяглася у святкову одягу, помолилась Богові, поцілувала сплячих дітей і пішки пішла на станцію Фастів, а далі поїздом до Києва. Віднайшла той кам'яний будинок, який люди тихцем називали катівнею, відкрила дубові двері, за якими вартовий запитав мету її приходу.

У кабінеті чекіста на своє привітання почула погрозову відповідь, що «меч революції карає і тих, хто захищає ворогів влади». На що смілива тітка Параска відповіла, що меч мусить карати і наклепників. Військовий пильно зиркну на вродливу жінку в квітчастій хустині на голові і продовжив розмову. Можливо, тітка допомогла гострим язиком своєму братові, відкривши прізвища брусилівських наклепників, які жили в той час в Києві. Вони ж і написали на батька анонімного листа. Тоді і подумала тітка Параска, що Бог до неї був милосердний.

Тюрма НКВД, або як тоді називали — «присутственное место», — знаходилася недалеко нашого будинку, де ми жили, тому батькові іноді через ґрати вдавалося побачити свою дочку Клаву, яка ходила кожного ранку повз тюрму в школу №16.

У цій школі наша мама викладала українську мову та співи. У мами були непогані здібності до музики та співу. Вона уміла та любила грати на піаніно, гітарі, в школах організувала хорові гуртки. Будучи дівчинкою, я пам'ятаю, як ми розучували шкільні пісеньки — «Ой, у лісі калина» або «По той бік гора...» — з маминим енергійним притопуванням ногою, щоб ми співали в такт. У товаристві друзів була милою та привітною, милуючи їх співом під акомпанемент гітари. Як згадувала мама, коли ми ще жили в «партері», то в товаристві нашого дому інколи появлявся актор М.Садовський та співак Б.Гмиря, останній любив добряче випити з батьком чарчину. Актор жив у той час по вулиці Саксаганського, 1. Коли нас переселили в підвал, а тато був в тюрмі, то він запропонував нам тимчасове житло в своєму кабінеті (кімнаті). З поваги до актора мама не погодилася підтримати його пропозицію, тому що чекала на мою появу на світ. Будучи в гостях у актора, сестра запам'ятала, що на стінах кабінету висіло багато картин, а на письмовому столі була розкладена колекція тютюнових люльок різного гатунку. Тоді ж він подарував сестрі черевички, що розумілося, як співчуття до знедоленої сім'ї.

Коли нас виселили з житла, діда Федора вже не було в живих, а бабця Олександра привезла нам з Брусилова останні свої збереження — п'ять золотих червонців.

З дня на день мама чекала мого народження, і, коли почалися пологи, мама нашвидкуруч віддала сестрі золоті монети, наказавши їй нікому їх не показувати і не віддавати. Карета швидкої допомоги відвезла маму до пологового будинку, а сестра сиділа у сусідки, тримаючи заховані гроші біля себе. Коли ж я з мамою приїхала в нашу темну кімнатку, сестра мене не сприйняла як свою сестричку, насу-

пилася і залізла під стіл — вона ревнувала мене до мами. Вона ревно спостерігала, як мама годує мене молочком, і запевняла себе, що мама ніколи не буде любити її. Цей малий тиран все повторював мамі: «Викинь її!». Але з часом привикла до того чмокання соски і, коли я підросла, почала водити мене в дитячий садочок. Одного разу, повертаючись з садочку, сестра спіткнулась на сходинках, і ми покотилися по них вниз, обнявшись за шиї. Але все обійшлося... Були ж голодні роки, і мама, збираючи мене в садочок, наказувала сестрі: «Дивись, не відпускай її від себе, та закривай її очі комірцем пальтечка від хлібних вітрин!», бо я канючила, що хочу хлібця. А також лякала сестру, що мене можуть вкрасти на ковбаски.

Інколи нас супроводжував песик Андор, чорно-білий спанієль, хитрий бешкетник, який для свого виживання крав та ловив все те, що рухалося на лапках. З часом, коли ми переїхали в раймістечко, песика забрали з собою. Тато почав брати його на полювання. Але він і тут розпочав свої полювання на сусідських курятниках. Ми цього не знали до того часу, поки не почули неприємного смороду з-під ганку і не побачили там нещасних каченят. Тато змушений був купити сусідці кошик каченят, а восени в бур'янах ми знайшли погризені татові черевики. Сусідам набридли розбишацькі набіги Андора, і вони безжалісно його отруїли, спричинивши нам з сестрою потоки сліз, переживань та «похоронів», як і від замерзлих зимою птахів.

Пам'ятаю, як я раділа малиновому пальтечку з котиковим комірцем, перешитим із сестриною. Як тітка Параскева, Гриця Огородника мати, пошила з дореволюційної пишної спідниці, сестрі сукню та капор. Я завжди ділилася з сестрою останньою цукеркою, вона — ні! Була егоїсткою, в чому сама мені призналася, коли я з нею зустрічалася в кінці другої половини нашого життя. Я пересвідчилася та відчула на собі, як еміграційний спосіб життя знищує родинні відносини та їх тепло.

Там, у закордонних родичів, перевагу має «доляр» та власність на землю. Хто має терени, тобто землю, той може на ній заробляти гроші, відаючи її в оренду. Наші ж репортери, кореспонденти вживають слово «терени», не усвідомлюючи його корінного значення. Територія самостійної України у них звучить як терени України. Аби не по нашому, аби як там. То дуже модерно!

Справедливо говорив І.І.Огієнко, що «половина світу сьогодні взагалі робить не те, що хотіла б робити, а тільки те, що їй наказують, і мало хто наказу не послухається».

Чорний 1933 рік продовжував морити Київ голодом, і бабині останні монети та мамині золоті речі знайшли своє застосування в Торксінах та міняльних крамничках міста. В цьому ж році ми були спокійні за батька, він був біля нас і працював викладачем фізики та математики у водному технікумі, де працівникам один раз в день видавали кусень хліба та тарілку квасолевої юшки, яку він приносив додому.

Крім основної роботи в школі №6, мама вела ще за сумісництвом години в школі дитприймальника. Розказувала про тих заморених голодом дітей, які на уроках спали. В ідальні дитприймальника

їх годували дуже скупо, діти пальчиками підбирали останні крихти хліба, вилизували останні краплі юшки з тарілки. Діти від недоїдання та захворювань часто помирили, і їхні трупики складали під сходовою кліткою будинку. Тоді ж мама дістала нервовий стрес і вимушена була залишити там роботу. Одного осіннього дня маму зненацька забрали на «уборочну компанію». Батько сильно нервувався, не знав, де вона, а її забрали прямо з магазинної черги. Через три дні мама повернулася, маючи на руках довідку, в якій писалося, що її відмова від польових робіт могла вважатися як трудове дезертирство.

Від проживання в підвальному приміщенні моя сестра захворіла ревматизмом, і батьки змушені були залишити Київ. Крім того, порада слідчого, чим швидше батько залишить Київ, тим буде для нього краще, переслідувала його.

Ще до того часу, коли побралися мої батьки в 1921 році, вони вчителювали в так званих «трудовах школах» Брусилівського району. Мама працювала в селі Лазарівці, а батько в селі Костівці. Так на перехресті просвітницьких шляхів зустрілися мої батьки, вибравши одну дорогу, покриту тернами та бідами.

Повертаючись в споминах про ті часи в домашніх бесідах, батьки розказували про уклад села та умови їхнього вчителювання. Практично вчительську роботу на селі витримували вчителі передової думки, діти вихідців із селян, що закінчили вчительські заклади та семінарії.

Наша мама, Мотря Андріївна Литвинчук, закінчила трьохрічне закрите Ржищівське педагогічне училище ім. Лермонтова з правом викладання мови, співу та малювання в початкових школах. Молода дівчина попросила своїх батьків, щоб вони дали їй можливість отримати освіту, відмовившись від свого посагу. У 1939 році мама студіювала в Бердичівському педагогічному інституті, але війна не дала їй можливості закінчити останній курс цього закладу.

В ті часи вчителі переважно жили при школах, в репресованих владою будинках. В одній із кімнат проводили навчання, в другій половині проживали самі. В зимові місяці, рятуючись від холодного вітру, який розгулював по кімнатах, одягали на себе верхню одягу. При тьмяній керосиновій лампі або свічці перевіряли шкільні зошити, прошиті льняними нитками з клаптів паперу різного ґатунку.

А коли приходило літо, мирну тишу покосних днів села нагло порушував крик та гикання налетілої зграї озброєних людей на конях, які залишали гіркі, а іноді трагічні спомини як для селян, так і для вчителів. Діти пильно стежили за обличчям своїх наставників, ловлячи на ньому вираз оцінки подій за вікном. Одне слово: і дітей, і вчителів як вітром здувало з класу — ховалися в клунях, в стіжках, в коноплях та соняшникових городках. Наступного дня діти знову приходили до школи, з блідими від пережитого страху обличчями, і вчителі продовжували вкладати в дитячі голівки знання, щоб не зубожіла їхня свідомість.

Почергово, від хати до хати, де жили учні, добрі молодіці, одягнені по-святковому, приносили для вчителів (мої батьків) в клуночках їхню «заробітну плату» — їжу (яйця, сир, молоко). Шумів вечірній самовар,

варилися в ньому вимиті яйця, розливався в чашки липовий або трав'яний чай, який пили в прикуску, з маленькою грудочкою цукру за щокою. Описуючи молоді роки своїх батьків, я стараюся акцентувати увагу на тих характерних обставинах того часу, в якому вони жили та працювали. Напевно, за ними і треба оцінювати учительське сподвижництво, а не за назвою престижних семінарій та гімназій.

Наш батько у 1927 році закінчив у Києві Інститут Народної Освіти, тобто Київський Університет Св. Володимира, який 16 років поспіль носив назву ІНО. Мама з п'ятирічною сестрою вчителювала в с. Карабачині. І вона інколи приїздила з сестрою до гуртожитку, де жив наш батько зі студентами. Студенти, щоб прожити, ходили на заробітки по людських домівках — різали дрова, носили з підвалів вугілля та ін. Вони ловили в Дніпрі рибу, заготовляли і їли тараньку. Після закінчення ІНО батько влаштувався на роботу і зумів отримати квартиру на вулиці Короленка, 16, в якій ми прожили тільки три роки. У 1934 році батьки залишили Київ за порадою слідчого, щоб батько не мозолив очі владі.

Відомо, що основною цінністю життя людських стосунків — це співчуття до таких же істот, як сам, це доброта та дбайливе ставлення до всього живого — рослин, тварин, до природи, яка нас оточує. Ця цінність закладається тільки тоді, коли в процесі виховання цих якостей в свідомість людини не вклинюється зло егоїзму, зверхності та зазисті.

Особливого радісного дитинства у мене не було ні перед війною, ні тим більше, коли вона почалася. Напруга з арештами батька, частими переїздами накладали відбиток на мої дитячі роки. Згадуються, правда, окремі яскраві епізоди дитинства, коли батько підкидав мені до стелі й ловив в свої міцні руки біля підлоги, а я, сміючись, йому кричала: «Ще хочу павучка!». А коли я підросла, то батько брав нас з сестрою в походи за грибами в осінні ліси. До тепер в моїй пам'яті збереглися окремі грибні галявини, дерева, пеньки, квіти і неповторний аромат тих днів, коли ми разом. Сестра не любила рибалити, а тато частенько брав мене з собою на рибалку. Ми йшли босоніж по ранкових росах, а потім сідали в човен, з якого вистрибували жабенята, і впливали на плесо води біля розлогого очерету. І тоді починалося моє і батькове рибальське дійство: коропці й плотвички ніби самі були зацікавлені попасти в наше відерце з водою. А які були смачні сніданки в човні, з вареною картоплею в мундирі, цибулею, салом та огірками. На десерт ми брали вишні, які у нас на Київщині називали «лутовками».

А зимою батько читав мені казки С.Руданського, знайомив з «Кобзарем» Т.Шевченка, з «Витязем в тигровій шкурі» Ш.Руставелі та іншими письменниками. Особливо я любила ілюстрації в «Кобзарі» та «Витязі...», які були прокладені тонким папіросним папером у солідних розтиражованих виданнях.

Мої батьки влаштовували нам з сестрою особливо приємні дні, коли по приїзді зі столичної конференції вчителів привозили нам велику коробку тістечок з заварним кремом та запечених кроликів. Ми влаштовували тоді сімейний бенкет, який я довго згадувала, облизуючись.

Тато завжди боявся несподіваних нічних стуків у двері нашого житла, тож інколи племінник моєї мами, підліток Стасік лякав нас своїми нічними візитами. І поки ми до них звикали, це нам коштувало немало нервів. Отож той синок, як накоїть щось у себе вдома в Корнині, де жила, як ми говорили, наша співуча тітка Христина, рятувався від лущювань свого батька або старшого брата В'ячика, вітаючи до нас. Запалювалася газова (керосинова) лампа, мама тихо підходила до дверей, а ми з сестрою стояли за її спиною і насторожено прислухаючись, чекали. Стук був настирливий, що змушував маму, затамувавши дихання та відчуваючи тривожне биття серця, запитувати: «Хто тут?». Тихо, з винуватим відтінком в голосі, відповідав візитер: «То я, Стасік». «Знову щось накоїв», — вже сміливо та жартівливо говорила мама, впускаючи в двері запиленого і втомленого мандрівника.

А я бігла до батька, задоволено повідомляла його, що то свої, тим самим знімаючи напругу з його обличчя та думок, що робити далі. Одного разу батькові дії закінчилися вискакуванням з вікна класної кімнати — візитер не подав голосу, мовчав. Ми тоді жили в приміщенні шкільної квартири.

Винного примушували змити з обличчя бруд, витрушувався або прався одяг, в залежності від транспорту, яким користувався мандрівник. Мама готувала їжу, розігрівала на примусі, що зоставалося з вечері, або нашвидкуруч смажилася яєчня на салі. Той сідав на кухні та уминав за дві щоки, як кажуть, що аж за вухами тріщало. А тато говорив мені: «Послухай, як тріщить!». Потім ми всі разом зі Стасіком сміялися. Далі починалися розпитування з педагогічними рекомендаціями, які через кілька днів закінчувалися його відправкою в Корнин, або телефонували на пошту, щоб батьків Стасіка повідомили, де перебуває їх син. Мандри Стасіка закінчилися з переїздом моїх батьків на нове місце проживання, більш віддалене від Корнина.

Чоловік тітки Христини, на прізвище Жовтобрюх Амрозій (Бронник), годинникових справ майстер, ремонтував районній інтелігенції годинники різних видів: настінні, стоячі, декоровані красивою різьбою, скульптурками, інкрустовані декоративною емаллю. Для Стасіка це і було притягуючою силою для вчинків, після яких наставала розплата, якої він уникав придуманим для себе способом.

Коли у дядька Броника не було професійної роботи, то він займався ще і різьбярством. З його талановитих рук народжувалися причудливі ажурні макети казкових замків, будиночки з парканчиками, ліхтарями та деревами біля них, церковки з куполами та дзвіницями. В святкові дні, коли ми приїжджали в гості, дядько в середині макетів запалював маленькі свічки. Тоді їх віконця світилися, справляючи враження обжитих будиночків, діючої церковки. У ці хвилини наша дитяча фантазія отримувала повне задоволення.

Також з дитячих літ в мене zostали спогади про мелодійні пісні тітки Христини та мого батька, їх віртуозні арії дуетом з популярних українських опер, які вони виконували, не маючи вокальної освіти. Все це було надбане великою любов'ю до пісні та природними здібностями, якими наділила їх щедра природа на рівні народного аматорства.

Сімейними святами тітонька зі своїм чоловіком інколи приїжджала до нас, і після святкового обіду або вечері вона, рум'яна й енергійна, починала високим сопрано пісню «Ой, у полі вітер, а жито половіє...». «А козак дівчину та й вірненько любить, а сказати не посміє», — підхоплював батьків баритон. І в кімнату разом з піснею залітав легкий вітерець з житніх полів моєї землі, мого дитинства, напосений сонячним теплом та пахучою материнкою. І небесна синь вечірнього неба ніжилась разом з нами за вікном.

То були незабутні дні їхньої молодості, говорила мені тітка, коли в 1957 році, восени, я зустрілася з нею у м. Фастові, в сім'ї тітки Ольги Прус, другої маминої сестри, якої вже не було в живих. Дядько Іван Прус запросив тітку Христину для зустрічі, щоб вона мені розповіла про сімейні новини. Найнесподіванішою та найрадіснішою звісткою було те, що Мар'юня, дочка дядька Гриця Огієнка, одержала лист від моєї сестри Клави з далекої Аргентини.

Другий арешт батька на початку 1937 року я також запам'ятала. Тоді він працював директором та викладачем фізики та математики в школі Янушпільській районній школі на Житомирщині.

Пам'ятаю важкі кроки людей на сходах ганку, владний стук у двері, появу озброєних людей, які почали господарювати у наших кімнатах, шукаючи доказів в книжкових шафах, серед одягу, на ліжку, в пічках та кухонному посуді. Заглянули навіть в бочку з квашеними яблуками, що стояла в коридорі. Знайшли, правда, як доказ інтелектуального гріха батька, «Історію України» М.Грушевського та книгу письменника та громадського діяча П.Куліша. Ці книги були «арештовані» разом з батьком. Вони і фігурували на допитах, як джерело його націоналістичного вільнодумства. При арешті, крім книг, приховали з собою срібні речі, батьків срібний портсигар, сімейний альбом. Пізніше нам нічого не повернули, тому ми не маємо тих старих фотографій, котрі відображали нашу рідню в ті трагічні роки. Напевно, мулетою для адміністративних «бичків» служила і батькова вишита сорочка, яку він з задоволенням вдягав літньої спеки, відвідуючи Київ в професійних справах.

І знову плакала наша мама, збираючи батькові зміну білизни, сухарі, сало та куриво.

Після арешту батька в раймістечку до нас приходили гендлярі-євреї і запитували маму: «Мадам Огієнко, може маєте для продажу бурку (кожух)?». Зимомо вони бачили батька в гарно зшитому кожусі зі смушковим коміром та в смушевій шапці.

За декілька тижнів після арешту батька нас, дітей, мама відвезла до своєї сестри Тосі в Брусилів. Там, в школі, одного разу після уроків вчитель запитав сестру: «Де твій батько, Клаво?». Вона, не подумавши, злякано відповіла, що він помер. Сильно почервоніла, коли вчитель сказав, що насправді батько знаходиться в тюрмі.

Повернувся до нас тато вже на нове місце вчителювання мами. Для одержання роботи в школі села Липки Корнинського району Житомирської області мама поїхала в Народний Комісаріат Освіти

м. Києва під своїм дівочим прізвиськом Литвинчук. По приїзді в Липки нас поселили в сторожці біля млина поміщицької садиби. Сторожка мала два поверхи, в одній з нижніх кімнат мешкало нас троє, а нагорі жила родина вчителя Сташевського. Від гіркого життя вчитель часто напивався горілки та бився зі своєю жінкою, діти його втікали до нас, а ми від нього закривали двері на ключ. Жили вони дуже бідно, діти спали на ліжках без простирадл.

Споруда млина, біля якого ми жили, стояла в руїнах. Нас, дітей, вона вражала загадковістю великих коліс, зруйнованого двигуна іноземного походження. У захаращених закутках млина валялися бляшанки з-під мазуту, зняті з двигуна деталі, а в повітрі ще залишалися застоялі пахощі змеленого зерна. Ми, діти, любили навідуватися до цього загубленого велетня, а також в паркові насадження біля поміщицького маєтку. В двоповерховому будинку розмісилася контора радгоспу. В дубово-грабових насадженнях із зарослими доріжками ще стояли забуті, класичного стилю скульптури з відбитими носами та руками. У деяких місцях ще пробивалися фонтанчики чистої ключової води. Наша галаслива братія ходила туди за першими весняними квітами, за рястом, а також збирати гербарії разом з вчителькою ботаніки. У спекотні дні бігали пити холодну воду, яку набирали в пляшки.

У школу я почала ходити в Липках. Жили дуже скромно, речей було мало, найнеобхідніше для вжитку, багатого позоставляли в маминих родичів, коли нас, дітей, з необхідності відправляли до них. До Липок приїздив татів брат, дядько Гриць та син маминого брата Андрія — вродливий хлопець В'ячик. Вони привозили нам фрукти та брусилівські новини. Дядько Андрій за часів НЕПу тримав ресторан, але потім його розкуркулили, і вони виїхали з Брусилова.

За радянської влади той ресторан і надалі працював, а в період окупації там збиралися зграї німців та їхні служки-колаборанти.

Коли мама вчителювала в Липках, їй запропонував свою руку і серце один учитель-холостяк, але вона йому категорично відмовила. Мама не афішувала своїх стосунків з батьком, а вчитель вважав, що мама відмовилась від тата. У мами з татом була спільна тактика з метою виживання. Учитель почав ласкаво ставитися до нас, дітей, але і це не завало сестрі ненавидіти його, незважаючи на добрі оцінки в навчанні. Не обійшлося і без скандалу з ним, коли батько повернувся до нас, написавши касаційне прохання до судових інстанцій.

Перед виїздом до Липок, батько в Києві зайшов до своїх знайомих Червонюків. Товаришка моїх батьків почастиувала його обідом, батько умився, одягнув свіжу сорочку її чоловіка і поїхав шукати нас.

Коли батько зайшов до нашої «хатки», я спала, а сестра з дітьми гралася біля річки. Перед тим він запитав у сусідів, чи живе тут вчителька Огієнко, а вони відповіли, що тут мешкає вчителька Литвинчук з дітьми. Батько сильно плакав, стоячи біля мене на колінах, а діти побігли до школи сповістити маму про його приїзд. Незабаром ми всі були знову разом, заплакані та щасливі.

Кожуха, за яким чатували євреї-гендлярі, віддали при виписці з тюрми, але в ньому довго тримався дезінфекційний дух, нагадуючи

про зимовий арешт батька. Вночі батькові снилися тяжкі сни, в яких він кричав: «Не смійте мене бити!».

Пригадую, коли наша родина восени 1938 року переїхала в с. Романівку Попільнянського району на Житомирщині, то батькові повернули гроші за той період, котрий він просидів в київській в'язниці.

З Брусиловом ми порвали зв'язки, обходячи його далекою дорогою, там було багато батькових ворогів та завидників, там він став обачніший в стосунках з людьми.

Початок життя в Романівці залишився для мене спогадами з пахощами свіжих грибних галявин, ранковими рибалками з батьком, який інколи брав мене з собою. Вставали раненько, проходили навколо ставка добрий кусень дороги, поки знаходили прив'язаний до кілка човен. Нам було холоднувато в зарошеному взутті та одязі. Чувся незадоволений крик сполоханого деркачика, у воду тяжко хлюпнулася качка, хитро відводячи нас від свого гнізда. Сонно зітхали жаби, вигідно вмоствившись на острівцях тогорічного очерету.

Романівка спокійно й широко розкинулася своїми землями в ранковому тумані серед соснових та мішаних лісів, які щільною стіною підходили до села. В соснових та березових молодняках водилася мисливська живність — зайці, лисиці; а восени ліси притягували до себе цінителів грибного полювання на запашні опеньки та пружні маслочки.

Якось, в один із мисливських сезонів, мій батько познайомився з М.Т.Рильським, який не забував землі своїх батьків, навідуючись в Романівку. Він любив навколишню природу, околиці села, але не любив заходити на обійстя своїх батьків, де стояла школа. Батько говорив, що Рильському було боляче дивитися на зміни в своїй оселі, бо вони нагадували про порушений рай його дитинства, а також про втрату того родинного затишку і тепла, котрим живе будь-яка родина. Знайомство батька з М.Т.Рильським продовжувалось і на рибалці.

Маленька річка Унава щедро наповнювала ставок водою, береги якої переходили в пологі схили, а далі — в сади навколо будинку школи. Дерев в саду були посаджені за часів життя родини Рильських, восени з цього саду учні їли на уроках яблука, не думаючи про вдячність за це садівникам.

Стара будівля, де жила родина Рильських, була вже знесена, а на її фундаменті побудували школу. Біля школи ще зоставалася господарська будівля, в якій розмістили шкільну їдальню. В ній учні на великій перерві їли безплатні шкільні обіди. За довгими дерев'яними столами на свіжовиструганих лавках засідала дівтора, окремою групою сиділи старшокласники. Для прискорення подачі обіду діти ступали ложками об столи, піднімаючи лемент. Яскраве сонце пробивалось крізь віття молодого сосняку, лягало золотими пасмами на дітей і горобців, що літали серед столів, наповнюючи своєю метушнею азарт вживання «розкішного» обіду. Теплий вітерець заносив в їдальню духмяні запахи живиці.

Батько часто розмовляв з М.Т.Рильським на різні теми, але уникав розмови на тему родинних зв'язків. Сидячи на березі ставка з

запаленими цигарками, вони вели неспішні розмови про вчительські проблеми (програми навчання, забезпечення книжками), обмінювалися думками щодо коропців, вудочок, насадки, але обминали політичну тематику. Знав мій батько, що Рильському довелося відповідати за свої «ідеологічні помилки», а письменник також знав, що директор середньої школи недавно повернувся з в'язниці. Вони уникали розмов про допити, ув'язнення, напевно, не хотіли відкривати затавровані сторінки свого життя, а, можливо, і побоювалися один одного. Але одного разу на рибалці, коли дядьки-рибалки сиділи далеченько, Максим Тадейович делікатно таки запитав тата, чи він часом не є родичем І.І.Огієнка, якого він знав як професора Київського Університету Святого Володимира, на що батько поспішно відповів, що він — його однофамілець. Батько не хотів відкривати своїх кровних зв'язків з професором, будучи його племінником. Синдром страху вже глибоко проник в батькову душу. Він боявся нових моральних та фізичних страждань, знаючи, що потрібно ростити та виховувати своїх дітей.

Пізніше, коли я вже була старшокласницею, то розпитувала батька, яким був М.Т.Рильський. Батько відповідав, що ті зустрічі відкрили йому письменника як щирю людину, яка легко зближується з людьми, ставлячись до них з повагою та розумінням, незалежно від їхнього соціального стану. Він з цікавістю глибоко вникав в суть розмови з ними, вивчав їх і не цурався бідного люду. Сидів інколи мовчки біля вудочки, про щось думав, а потім занотовував. А з часом прізвища дядьків-рибалок і їх характерні риси були відображені в його творах.

Романівка була для нього своєрідним місцем для спостереження, де народжувалися його майбутні вірші. Напевно, то були улюблені хвилини його ліричних натхнень.

Пройшли десятиріччя людського життя, серед нас вже немає цих людей, які знали один одного. У далекому Вінніпезі заборонений І.І.Огієнко — митрополит УГПЦ Вінніпегу й усієї Канади, а в Києві спочиває М.Рильський — знаний письменник України.

А в ті бурхливі, повні протистоянь двадцяті роки, коли утворилася Центральна Рада, вперше М.Т.Рильський слухає виступ доцента І.І.Огієнка в Університеті Святого Володимира в Києві на тему «Історія української мови». А потім, в приватних розмовах з ним, поділяє та розуміє його ідеали відданості відродженню національної культури та віри. Про це розповідав сам І.Огієнко моїй сестрі Клавді, коли вона проживала в його родині в еміграції. Печально нам, що М.Рильський не зміг запровадити ідеї своїх молодих років в життя країни, як і інших письменників, тому що режим диктату тих років троцив їх нестандартні думки.

Але, не дивлячись на всі політичні суперечності, що торкнулися його творчості, ми шануємо його та віддаємо належне його мужності і складності духовного світу письменника.

Моя сестра середню школу (десятирічку) закінчила перед війною, у 1940 р. в Романівці, а в вересні, склавши іспити, вступила до Київського медінституту. Вона гордилася, що гістологію там викла-

дав їй хрещений батько. Коли 22 червня вибухнула війна, сестра ще тоді була в Києві, в гуртожитку. Хлопців почали призивати в армію, а студенти почали здавати кров. Сестра також здала кров, після чого їм дали обід та на десерт по півкілограма полуниць. Це запам'яталося їм назавжди, як і залікова книжка медінституту.

До початку війни приїжджала вона в Романівку вже як студентка, і привозила для прання свої речі, за що батьки сварили її, бо можна було це зробити в Києві. Читала вона також потайки повість Панаса Мирного «Повія», за що також вислуховувала дорікання.

Виник у неї роман з Михасем, родичем Рильських, який подарував їй патефонну платівку «Хотел бы единое слово...». Перший юнацький роман закінчився нічим, батько насварив її, сказав, що підніме спідничку та відлущує її, ніби рано про це думати, треба займатися навчанням. Михась зник, але з'явився Клим, який працював у Києві авіаінженером, на що батько категорично заборонив знатися з військовими. Одного разу Клим несподівано появився на «кукурузнику» над нашим будинком, покрутив крилами і кинув сестрі писульку в скрученій газеті. Вона про це знала і сказала мені: «Йдемо подивимося на його авантюрний вчинок».

Та з часом до неї почали приходити листи від зниклого Михася, який в Алма-Аті працював також в авіації. Листи приходили на адресу та прізвище її подружки Асі — листи вона залишала, а конверти рвала. Невірна подружка проговорилася батькові, він листи шукав вдома, але не знайшов, бо хитра сестра заховала їх в лічці (грубці), які з часом в ній і згоріли. Перед війною Михась прийшов до неї в летунській формі, а коли почалася війна, він прислав їй в Київ телеграфом гроші із Алма-Ати, щоб вона туди приїхала. Вона злякалася, гроші відіслала, бо зрозуміла, що справа серйозна і справа йде до весілля. То була велика помилка в її житті, як вона потім говорила.

Війна

1941 року, що приніс війну на землі Житомирщини, стояло спекотне літо. Поле наливалось зерном, земля щедро віддавала свої життєві соки новому врожаю.

Скраю поля, на моріжку, жмурачись від яскравого сонця, сиділа я і плела ромашковий віночок. Навколо бриніли бджоли, від яких я відмахувалась стебельцями квітів. Недалеко від прохолодного лісу відпочивало сите стадо корів, легкий вітерець приносив пахощі розігрітої живиці та хвої разом з парним молоком. І так мені було затишно наодинці з полем, лісом та небом, що від задоволення я почала наспівувати пісні.

Життя відрاهовувало мені одинадцятий рік, і для цього віку я була доволі рослим довгоногим підлітком, з підстриженим «під каре» руським волоссям, з курносим носиком та рум'яними щічками, за що себе відчайдушно не любила.

Я була другою дитиною в родині вчителів, які з надією чекали сина, а його замінила дівчинка з повадками хлопчиська, компенсуючи свою появу на світ добрим серцем та відкритою душею. Карі очі дівчинки дивилися на навколишній світ довірливим поглядом, ще не затьмареним людською хитрістю та підлістю. Вона сприймала його для себе в первозданній чистоті, закладеній, напевно, самою природою.

Хіба могли накласти тінь на моє обличчя дитячі незгоди між подружками з такими ж облупленими носами, обідраними колінами від відвідування навколишніх садків, стрибання з піщаної кручі у води річки Унави та з далекими мандрами в лісі за шишками.

Всі проблеми вирішувалися просто, за допомогою обміну цікавою книжкою, лялькою, або коричневою плиткою ірисок, які продавалися в магазинчику села Романівки. В ньому продавалися найнеобхідніші речі, починаючи від керосину, оселедців, сала, хліба, цукерок і закінчуючи квітчастою ситцевою сукенкою, вишитими на лляному полотні купонами для пошиття блузок та чоловічих сорочок. В ньому продавалися і легкі панамки та новітні в той час шапочки «іспанки» з кутасиками. Таку шапочку я одягала на ранкові фізичні вправи в школі, викликаючи цікавість в однолітків-хлопчаків, які підступно смикали за кутасик. Шапочка була світло-синя з яскраво-червоним кутасиком. Ці смикання не заважали мені солідаризуватися з дітьми Іспанії, батьки яких вже тоді воювали з фашистами.

З достойною впертістю я захищала свої новітні обновки, нагороджуючи хлопчаків ляпсами, інколи невдалими для них, за що потрапляла в кабінет директора школи на сповідь. Але, виходячи з нього, я показувала їм носа, бо виходила з кабінету свого батька.

Я доплела віночок, прислухалася до тиші, і раптом почула, як в полудневий спокій неба вклинилося гудіння літаків з неприємною металевою вібрацією. Високо в небі надсадно гуділа армада військових літаків, які летіли бомбардувати Київ. Я про це ще не знала, і тільки незвична поява літаків викликала тривогу в моїй свідомості. А зрозуміла тільки тоді, коли польовою дорогою спішно пройшов чоловік і з тривогою в голосі сказав мені: «Чому ти тут, у полі, дівчинко? Мерщій біжи додому, бо почалася війна».

На ці слова я рвучко піднялася, розгублено подивилася на віночок, тому що залишати його так не хотілося, і таки з ним в руках, а не на голові, переступила поріг своєї домівки.

У дверях дому стурбована мама причитала: «Де ти бродиш, дитино? Кругом паніка, по радіо сповістили про початок війни, і німці вже бомбардують Київ. Твоя сестра ще не повернулася з Києва, невідомо, що з нею, чи уціліла після бомбардування міста».

Батько затримувався в школі допізна. Він, як керівник школи, ніс документальну та матеріальну відповідальність за шкільні справи. Йому необхідно було заховати всі досє вчителів та старшокласників-комсомольців і чекати подальших повідомлень з відділу обласної народної освіти, яких він так і не дочекався, бо хаос і паніка вже заповнили країну.

Так в мій дитячий світ грубо ввірвалася жорстока війна, нанівець перевернувши мирний уклад нашого життя, започаткувавши нашій родині весь трагізм на майбутню долю мами, батька та сестри.

Закінчувався червень, і на початку липня ми вже відчули наближення фронту. Тривожні спалахи фронтових зірниць на обрії нічного неба, гарматні канонади з кожним днем ставали все гучнішими. В урочищі «Чорного лісу» поспішно почалася мобілізація призовників на фронт, але відсутність інформації про просування німців підірвала людську ініціативу на правильні дії. Для їхнього керування потрібні були військові кадровики та відповідна зброя, якої в той час у цивільних просто не було.

За наказом головного командування країни при відступі наших військ нічого не повинно було діставатися окупантам. Знищувалося все, що могло їм пригодитися: розбивали та ламали сільськогосподарські знаряддя в машинно-тракторних станціях, комбайни та сівалки ставали купою непотрібного металевого брухту, виливалося з цистерн паливо, палили збіжжя. Густий дим та сморід від спаленого врожаю тягнувся шлейфом в передранковій тиші на садиби, домівки, сади.

Романівка ніби заціпеніла, застигла в очікуванні страшних подій та горя. На дорогах потягнулися валки біженців, хто на вантажних машинах, підводах, а більшість людей йшла пішки з клунками та дітьми. Спритніші вчасно повивозили свої родини з прифронтової зони на державних машинах. Батькові не вдалося влаштувати нас на машину МТС, вона раніше була задіяна для вивезення лікарів, аптекаря та самих працівників МТС. Нам же дісталася шкільна упряжка з двома молодими конячками, на яку ми навантажили валізи та провіант і, замкнувши двері домівки, поїхали в загальному потоці біженців.

Виїхали ввечері, боячись денних обстрілів з літаків. Коники не слухались нового візника, норовисто шарахалися в різні боки, вносячи ще більше нервозності в нашу поїздку. Проїхавши півдороги до Попільні, батько помітив, що деякі машини і підводи почали повертати назад. Там, попереду, зі слів очевидців, був скинутий парашутний десант німців, який перетнув дорогу, відрізавши нас від рятівної цілі. Валка біженців розсипалася в різні боки, і батькова підвода з нами повернулася в село.

Дім, де ми жили, стояв похмурий, ніби чужий, очікуючи наближення невідомої страшною дійсності, яка не забарилася з візитом.

Вже на другий день після того, як ми повернулися в село, танкова колона з німцями та румунами на мотоциклах заїхала в село, а через кілька днів в Романівці почалися арешти керівної інтелігенції села, яка не встигла втекти. В список підозрілих людей потрапив і наш батько, якого арештували німці з румунами.

Пам'ятаю, як румуни зв'язали батькові руки і посадили під стіною дому. Мене з мамою не чіпали, а ми стояли в стороні і турбувалися за сестру, яка була захована на горіщі в купі сухого сіна. Румуни відрізнялися від німців світло-коричневою уніформною та особливою увагою до вмісту наших валіз, які були винесені на подвір'я. З мародерським цинізмом вони рилися в речах, відбираючи для себе

цінніші речі. З квартири забрали барометр, годинник, декілька картин та статуеток. Прихопили навіть мамині відрізи матерії на сукні, які вона любила купляти про запас. Все, що їм сподобалося, було забране разом з батьком.

Такою є ціль та психологія загарбників в усі часи та епохи. Для цього і починаються війни, з метою захоплення земель, добра та робочої сили. Тепер це називається втіленням «демократії та свободи», особливо в ті країни, які мають ще не використані до кінця земельні ресурси, копальни, нафту та газ.

Група арештованих була відправлена на станцію Попільня, а потім відвезена в контейнерах для перевезення меблів в Кожанку.

Серед арештованих, разом з татом, був і вчитель ботаніки, єврей за національністю, а за характером — м'яка, наївна, простодушна людина, люблячий батько трьох своїх дітей. До його дівчинки я інколи приходила в гості, з задоволенням розглядала їхні колекції метеликів, бабок в ящичках під склом, квіткові гербарії. В школі він з гумором говорив батькові: «Василий Федорович, мене не надо много денег, хватило бы детишкам на молочишко!».

Коли вчителя забрали на допит (про що допитувати?), батько чув його крики, німці над ним знущалися і катували. В контейнер він так і не повернувся, напевно, був відправлений в концтабір або його знищили. А його дітей та жінку вчасно врятували добрі люди, захвавши в себе.

Батька від фашистських тюремних затінків врятувало те, що він не був партійним, та наявність закордонного родича, який займав сан архієпископа в Холмі на території тодішньої Польщі. Але сталінських таборів він не уникнув, про що буде згадано пізніше.

Після повернення в Романівку, батько, не роздумуючи, посадив нас знову на підводі і нічними лісовими дорогами ми поїхали в Корнин до тітки Христини. Все робилося вночі, з пересторогою, боячись повернути до себе увагу мародерів та німців, які могли зненацька з'явитися на дорозі. Коли батько помічав щось підозріле, ми зіскакували з підводи і йшли узбіччям лісу. Пам'ятаю, як я захникала, наступивши босою ногою на їжачка, як падала, зачепившись за куці та ямки.

Тато залишив нас на деякий час у Корнині, а сам поїхав в Брусилів до свого брата Григорія Огієнка, інваліда, у якого були відрізані до колін ноги. Втратив він їх у часи голодування, потрапивши під київський трамвай.

Родина у тітки Христини складалася з двох хлопчиків та дівчинки. Чоловік її був годинниковим майстром, крім того, займався ще й різьбярством по дереву, завжди був при ділі та грошах. Любив, звичайно, випити, після чого ревнував нашу тітку за так звані «співки», куди вона ходила, бо мала чисте високе сопрано і любила співати арії з опер та народні пісні. Була дуже контактна з людьми, скаржилась, що не мала освіти по вокалу, вважала, що вона нещаслива в житті.

Непрактична в нових обставинах, наша сімейна група з восьми людей почала жити з тривогою за кожен день виживання. Поприно-

сили все їстівне, де могли дістати — з навколишніх городів та колгоспних ланів. І не тільки ми це робили, підказували нам і сусіди, де можна знайти помідори, кавуни, кукурудзу та снопи з зерном.

Німців тут ще не було, але часті обстріли Корнина та страх перед їхньою появою змусив нас бігти і ховатися в акацієвому ліску, ніби це нас могло врятувати. З теперішнього погляду це виглядало смішно і безглуздо, коли раз по раз, коли починався обстріл, ми бігли ланцюжком до ліску, будучи доброю мішенню для тих, хто стріляв.

Для приготування їжі воду ми носили з колодязя, який знаходився далеченько від тітчиного дому. Так, одного походу по воду я з мамою несподівано потрапила під обстріл фашистського літака, який забавлявся з нами, обстрілюючи з кулемета, заходячи з різних сторін. Пригнувшись і тупцюючи навколо бетонного круглого колодязя, ми тільки чули клацання куль по бетону, шматки якого боляче били по ногах. Але нам вдалося корбою витягнути відро і залишитися живими. Ми не мали часу збагнути, що діється з нами, а тільки інтуїтивно припадали тілом до колодязя. Потім ми побачили, як із-за лісу з'явився з зірками на крилах літак-винищувач, котрий атакував німецький літак і після повітряного бою з ним був підбитий і упав недалеко від нас у пісках.

Ми з мамою побігли туди разом з людьми, хотіли допомогти пілотам, котрі спускалися на парашутах, але німці розстріляли їх ще в повітрі. Збитий літак палав у воронці, а люди тягли тіла пілотів в куці з надією, що вони ще живі, бо німецький винищувач знову шугав у небі. Це все так боляче вдарило по нашій свідомості, що мама закрила мене своїм тілом, щоб я не дивилася на перші для нас жертви війни.

Аналізуючи ці обставини в домашніх умовах, ми всі зрозуміли, хто нам врятував життя ціною своєї смерті.

Нехай буде благословенна пам'ять та слава, Вам, Невідомі пілоти!

Домовившись з братом про переїзд в Брусилів, батько забрав нас через деякий час від тітки Христини, і ми поселилися у дядька Гриця з його дітьми, а потім перебралися в дім дядька Гната, який стояв поруч з його хатою. Сім'я дядька Гриця жила бідно, без матері, дядько сам був інвалідом, старший його син служив у військово-морському флоті і загубився на фронтних дорогах.

Нам усім треба було виживати в нових умовах, на окупованій німцями нашій землі. Поки у дядька було зерно і кілька курок, ми терли примітивно зробленими драчками зерно, варили каші, м'яли картоплю і так протрималися до зими. З часом батько влаштувався інспектором шкіл (на шість місяців), але не витерпів нових хазяїв, різко з ними поговорив, і вони його зняли з роботи, а ввечері «помагайли» так його побили, що з вух йшла кров і викинули в рів біля ресторану. Настали тяжкі дні, і знову нам допомагала тітка Оля з Ястребеньки — маслом, молоком, сиром — вони мали дійну корову, яка всіх виручала. Хазяйновитий тітчин чоловік Іван Прус вчасно догадався наносити снопів з безхозних колгоспних ланів на горище своєї хати. Це він робив і раніше, тому у нього була така холена

корівка, яка давала дуже жирне молочко (16 літрів на добу). Я бачила це горіще з в'язками цибулі, з сухими квасолевым гудинням ті іншими сільськими дарами.

За інспекторську роботу в Брусиліві тато розплатився лісопалом в Тайшетському таборі, прокладаючи залізничну трасу Тайшет-Лена. І не тільки він потрапив до цього табору, а й багато інших людей, які заради виживання працювали на окупованій німцями землі. Всі вони потім вважалися ворогами своєї країни.

Проте ми вижили з ранами в душі, принижені та пригнічені своїм становищем, як другорядні люди. І тільки незабутня давнина тих подій нагадує нам тепер про ті жорстокі роки.

Мені згадується повішена на роздоріжжі вулиць партизанка-зв'язківець для залякування населення; свіжі могили в лісі розстріляних людей, за яких ми, підлітки, ходили потайки, клали на них польові квіти, шишки, а потім похапцем, оглядаючись на всі боки, втікали, боячись, що нас побачать німці. Інколи, сидючи на узліссі з повними мішками шишок та сухої хвої, ми з сестрою Мар'юнькою часто чули автоматні черги, після яких ми підхоплювали тачку з мішками і швиденько втікали до села. А через декілька днів шукали могили зі свіжою землею.

Ми були дітьми своєї землі, ми були насторожені і чутливі, як молоді собачата, котрі боялись несподіваного удару по лапах.

Мар'юнька, двоюрідна сестричка, сидючи зі мною на перелазі і пожувавши від голоду макуху, заспівала пісеньку — «Прийди, Гітлер, подивися, як тепер ми розжилися, в ступі сіль ми товчем, катаржаники печем!».

На каторжні роботи в Німеччину забрали людей переважно молодих і міцних, роблячи облави по вулицях та ярмарках.

Хата дядька Гриця стояла навпроти ринку, і ми могли бачити, як це відбувається. Несподівано з усіх боків до ринку під'їжджали криті машини з солдатами та собаками, вони брали в кільце людей, і починався відбір дівчат та хлопців. Під крики і плач їх заштовхували в машини і відвозили на збірні пункти, а далі — на роботи в Германію. З часом молодь перестала ходити на ринки, і відбір почали проводити за рознарядкою по тих хатах, де жила молодь. Багато молодих людей втікало на дальні села, уникаючи облав. Але більшість з них потрапляла в неволю, і ешелони товарняків йшли на захід в Німеччину, везучи їх як робочу силу для завойовників.

Не уникнув і наш дім рознарядки, в список якої попала моя сестра, але за неї поїхав наш батько. Йому вдалося не доїхати до Германії, їх товарняк був зупинений, тому що колія була підірвана партизанами в полі біля Житомира. Частина людей повтікала: хто в ліс, хто в свої родини та села. Батько прийшов додому і також перебував у тіток на селі від керівників управи. Від них можна було відкупитися за будь-який цінний хабар.

Коли фронт відкотився далеко на Схід, до нас доходили чутки про те, що столиця та обласні центри України один за одним були зайняті окупантами. Натомість на Захід до Німеччини пішли ешело-

ни поїздів з зерном, худобою та робочою силою. За підрахунками самих німців до кінця війни на них працювало 5 млн. 200 тис. остарбайтерів та військовополонених.

По війні

Третій арешт батька відбувся вже після війни, 12 червня 1948 року. Проживали ми в той час на Тернопільщині в м. Скалаті, куди батьки одержали направлення на вчительську роботу після Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Мій батько також брав участь у визвольній війні проти німецьких загарбників, але лише два роки, тому що ми жили на окупованій території. Як учасник бойових дій, батько отримав і військові нагороди-медалі «За взяття Берліна», «За звільнення Праги», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні».

Післявоєнна країна була в розрусі й голоді. Багато сімей зі східних областей України емігрували в західні регіони, шукаючи кращих умов життя та праці. Приїхали і ми на Західну, як говорили у нас на Київщині.

Невеличке містечко з однією центральною вулицею та одноповерховими будинками виглядало типовим містом західноєвропейського типу. Тут проживали міщани, ремісники, дрібні торговці, крамнички яких були знищені війною. Війна залишила їм на згадку тільки написи польською та німецькою мовами на зруйнованих стінах будинків. Тамтешні, передвоєнні урядовці залишили свої котеджі, емігрували на захід, на їх місця заїхали нові прокурори, судді, зuboжила знать.

Наші батьки вселилися в пришкільній квартирі, де сусідами була родина завуча школи, а тато займав посаду директора Скалатської школи. Брат завучевої жінки якраз і доклав значних зусиль для батькового арешту, працюючи «стукачем» у відповідній установі. То він несподівано з'являвся в цій родині, то несподівано знову зникав. Конкуренція між батьком та завучем закінчилась тим, що батьки змушені були винаймати квартиру в будиночку біля Скалатських Веж. Несподівані відвідини нашої квартири завучем в той час, коли до нас заходили на консультації старші учні, а також батькові знайомі — спонукали до роздумів про його непорядність.

Ще і тепер я не забула тяжкого погляду маленьких чорних очей завуча Мочульського з-під низького лоба. Невеличкий на зріст, небагатослівний, але прискіпливо уважний до потрібних йому подій; він вважав, що був обділений долею в кар'єрі, тож усіма своїми діями намагався до неї дотягнутися. Цього він і домігся, коли батька з часом перевели на посаду директора вечірньої школи робітничої молоді. Перерослі юнаки і дівчата тягнулися до навчання і були частими гостями в нашій невеликій квартирці біля Веж.

У вікна нашої квартири дивилися бійниці напівзруйнованої Вежі. На старовинних стінах фортеці весною зацвітали червоні маки та ромашки, серед яких частенько маячила висока постать юнака — одно-

класника Вітьки, увага якого була зосереджена на наших вікнах. Тишу квартири порушував стук камінців, кинутих вмілою рукою юнака, і починалася сердита пантоміма рухів з обох боків, з боязливим оглядуванням на мамину присутність та батьківський осуджуючий погляд.

То була моя юність, омріяна разом з героями прочитаних книжок, освітана піснями тієї епохи.

По правій стороні дому, де ми жили, здійснювалася велична споруда католицького костюлу з готичними шпилями та кольоровими вітражами, які сумно дивилися на світ проваллями вибитого скла. Ночами звідтіля доносилося тужливе пугання нічних сичиків, приносячи в серце тривогу та смуток, які не забарилися знову прийти в нашу оселю.

На початку червня 1948 року, повернувшись від подруги додому, я була здивована тим, що на мій стук в двері на порозі з'явилася невідома мені військова людина. І знову я побачила той знаний з давніх днів ритуал обшуку та опитування. На столі лежало арештоване сімейне листування, батькові медалі, документи, серед яких я побачила і свій зошит з афоризмами прочитаних книжок. Особливу увагу начальника Скалатського МГБ Присяжного привернув афоризм «Боротись, шукати, знайти і не здаватись!». «З ким хочеш боротись?» — запитав мене. Я пояснила, що він має сприйматися в загальному розумінні цих слів, а не в конкретному моєму випадку, чим здивувала цього «літературознавця». Бліда заплакана мама обнімала мене за плечі і тихенько шепотіла на вухо: «Не говори, не говори...». Знаючи мою непокірність та молодечу норувливість, мама боялася, що я буду встрявати з ними в розмову, захищаючи батька.

Забрали батька вночі. Вийшли ми з мамою плачучи за хвіртку і довго дивилися услід, поки його висока постать разом з провожатими не зникла в пітьмі за рогом вулиці. Цілу ніч в кімнаті горіло світло, освітлюючи розкидані речі, книги та горем прибуту маму. Наступного дня зранку ми з мамою вже стояли біля дверей міліції і чекали, коли батька поведуть на поїзд, який мав відвезти його в Тернопіль, а далі до Житомира. До станції ми йшли на віддалі, позаду батька та провожатих, один з яких тримав під рукою наперевіс гвинтівку.

Того дня ранок був теплий, дзвінко щебетали пташки, свіжо духмяніли трави на низинних луках, через які ми йшли навпростець до станції. Збоку на луках маячили учнівські постаті, які солідаризувалися з нами, проводжаючи свого учителя на заслання. Пізніше, через вісім років, коли М.Хрущов повернув нам батька, він говорив, що недаремно уважно ставився до учнів, вони відповіли йому в той час пошаною до нього.

Нам дозволили підійти до батька і попроситися. Останні гіркі слова були сказані батьком про те, що після закінчення середньої школи мені потрібно влаштуватися на роботу. Але мама зробила все від неї можливе, щоб я закінчила лісовий факультет Львівського сільськогосподарського інституту в 1954 році.

Цілий навчальний рік (1948-1949) мама не працювала, в Скалаті її звільнили з педагогічної роботи. Виручала нас бабина швейна

машинка «Зінгер», яка давала можливість заробляти на кусень хліба, тоді ж продали і татового кожуха. Продали його в один із днів, коли в хаті взагалі не було їжі. Скориставшись нашими обставинами, кожуха купив господар дому, в якого ми жили, за дуже мізерну платню. До речі, ці місцеві люди були понятими при батьковому арешті. Засудили батька за 25 років позбавлення волі та позбавлення прав після цього на п'ять років за ст. 54-1А, 54-11 КК УРСР за його працю інспектором шкіл на окупованій території. Відбував покарання наш батько на Тайшетських лісопозавалах Іркутської області Шиткінського району п/в Новочунка, п.скр.215/2-07 під номером Р-706.

В глибині моєї свідомості ще зосталася батькова розповідь про те, як його після арешту в 1948 році судили в м. Житомирі. Судову справу проводив слідчий Жовтоватюк. Допити з «пристрастієм» та моральними, фізичними знущаннями ускладнювалися його звирячими інстинктами. Це була груба та малоосвічена «людина», яка сліпо та віддано виконувала положення сталінських кодексів. Рішення суду було жорстоким.

В ешелоні, який віз арештованих на будівництво залізниці Тайшет-Лена, знаходилися так звані «провожаті», які наводили порядок у вагонах-товарняках за допомогою автоматних прикладів. Поіменні перевірки на наявність арештованих у вагонах проводились по декілька разів і обов'язково вночі при запалених димлячих смолоскипах, щоб не давати людям спати. У вагонах стояв дим і сморід, людський крик та лайки провозжатих. Батько в легкому осінньому пальто застудився (відправляли їх в Тайшет взимку) і у вагоні їхав вже хворим. По приїзді в м. Томськ засуджених під дулами автоматів відвели в баню на купання та на прожарювання одягу, після чого батько дістав двостороннє запалення легенів і потрапив до лікарні. Пролежавши два місяці в лікарні, батько схуд до 63 кг при нормальній в тому віці вазі 87 кг.

Поряд з ним в його палаті лежав професор-історик з Києва, який був виснажений до такого стану, що потребував переливання крові, а після цієї процедури знепритомнів і помер на очах у батька, медсестри та наглядача.

Після виписки з лікарні батько був оформлений в колону №5, що займалася вирубкою лісу для заготівлі кряжу та шпальнику. З часом його перевели в колону №7, в якій верховодив начальник колони Котельников, безжалесна і дика людина. Під його керівництвом бригадири та завідувачі секціями вселяли страх в арештованих, від них власне залежало комісування та направлення на роботу. З метою знищення інтелігенції, вони відправляли їх на тяжкі роботи (рубка лісу, транспортування на спеціальних тачках зрізаних кряжів, земляні роботи та ін.), вибираючи фізично слабких та знесилених людей.

Комісування здійснювалося свавільно, з приниженням людської гідності. Арештованих оглядали як тварин, щупали за сідниці і говорили: «Ещё может работать!». Ведучи арештантів в «развод», тобто на роботи, ці спеціально підібрані кадри з садистськими характерами

творили свої звірячі тайгові закони. В «развод» бригаду піднімали рано, до того як сходило сонце, при світлі прожекторів. Спочатку чувся дзвін рейки, а потім окрик бригадира: «Підійом!», потім побригадна лінійка, ранковий «шмон» з оглядом фуфайок та кишень.

У холодних їдальнях побригадно їли одноманітну лагерну баланду, зварену з дрібної риби та напівгнилої капусти, а також кашу-розмазуху з невідомої крупи. Нормативний кусень чорного глевкого хліба (200 г) арештанти старалися заховати в пазусі або шапці і вивести з зони, щоб потім ним вгамувати голод на роботах в тайзі. Але наглядачі зрозуміли ці спроби і почали наказувати арештантам при проходженні через ворота зони знімати на морозі перед ними шапки.

В їдальнях арештанти вже сиділи одягнені у ватні фуфайки та штани, на яких були пришиті білі шматки тканини з їхніми секційними та власними номерами. Взимку арештованим видавали валянки, але вони не рятували їх від холоду, тому що набирали багато вологи, а сушити їх не було де.

Такою була кримінальна система винищення української інтелігенції, військовополонених, які повернулися додому, та колишніх нащадків куркулів.

Батько переніс на своїх плечах найбільш жорстокі фізичні та моральні іспити, в які поставила його помилка в 1941-1942 рр. Після 8 років заслання він повернувся до мене в Дрогобич, коли прийшла хрущовська відлига і людям стало спокійніше жити. Ми з чоловіком зустріли його на вокзалі, привезли на лігоспівській машині (місце праці) та відігріли своєю увагою. Але маму він застав вже смертельно хворою, і ми її поховали 30 серпня 1956 р. І навіть вже на волі, по приїзді до мене, він, виходячи з дому, ще довго оглядався в різні боки, ніби боявся, що за ним хтось стежить або переслідує його.

Він часто сидів біля маминої могили і роздумував, чи була вона з ним щаслива, несучи до п'ятдесяти семи років той тягар розлук, сліз та горя.

У вересні 1956 року батько знову отримав вчительську роботу в селі біля Дрогобича і включився в новий для нього повсякденний ритм життя. Були куплені підручники фізики й математики, вечорами він відновлював в своїй пам'яті закони Архімеда, Ньютона, Джоуля-Ленца. Він архімедівський закон трактував мені з підтекстом, що «на занурене в рідину тіло діє виштовхувальна сила, що дорівнює вазі зануреного тіла...». На кожну дію має бути певна протидія. Фізика та математику батько завжди викладав українською мовою з доступними для учнівського сприймання фактами, включаючи в пояснення елементи гумору. Цим він як вчитель полюбився учням.

Минуло півроку, і батько почав відчувати свою самотність в нашій квартирі, а з часом сказав мені, що познайомився з Дариною Дмитрівною Беч, яка працювала гідом в Дрогобицькому історико-краєзнавчому музеї. І він пішов від нас в нове для нього сімейне життя. Напевно, закони життя теж мають свої аргументи.

Дарина Дмитрівна походила з місцевої вчительської родини, і коли побралася з батьком, їй було вже 38 років. Вихована на старих

галицьких традиціях, вона знайшла спільну мову з колишнім арештантом, натомість її батьки були проти її вибору.

Як розказувала сама Дарина Дмитрівна, батьки принесли в жертву її молоде життя заради старшого брата, якого безмірно любили. Він отримав медичну освіту, і вся увага сестер була віддана побутовим вигодам брата. Для батьків та брата Любомира сестра була відданою служкою та куховаркою. Сама ж Дарина була інтелігентна, амбітна та інтелектуально обдарована жінка. Освіту свою вона започаткувала в Перемишлянській (Польща) школі, випускники якої мали право викладацької роботи по малюнку, різьбярству по дереву, чеканці по металу, вишиванню та ін. В радянський період вона заочно закінчила філологічний факультет Львівського університету.

Дрогобицький історико-красназничий музей був заснований на матеріалах місцевого архіву та на фондах Хирівської школи розвідки, місionери якої привозили зразки флори та фауни з тих країн, до яких вони їздили зі своїми завданнями.

Значна частина експонатів з фонду цієї школи була віддана в Львівський університет, а менша частина поступила у Дрогобицький музей. В експозиціях музею демонструвалися зразки екземплярів екзотичних звірят, плазунів, метеликів, а також ритуальний фарфор Японії, Китаю, монети різних країн, раковини, рідкісні кристали, картини і багато чого іншого.

Дрогобицький музей був цікавий і різноплановий в пізнавальному значенні, але директорка, яка очолювала його, не мала професійної кваліфікації для оцінки цінностей отриманого фонду. Не все було взято на облік та відповідно оцінено, тож багато експонатів було просто втрачено.

Як пояснювала Дарина, знайти спільну мову з моїм батьком їй допомогло і знайомство в 1938-1938 рр. з Анатолем Огієнком, який був для нього двоюрідним братом. Це знайомство відбулося в організації «Просвіта» м. Перемишля, в осередок якої входила і Олена Теліги, про що свідчить зроблена на згадку фотографія активістів цієї групи.

Повернувся наш батько з заслання з підірваним здоров'ям та знищеною нервовою системою, тож прожив недовго, одержавши інсульт. Відійшов з життя батько 9 травня 1965 року і лежить він поруч з мамою на кладовищі по вулиці Васильєва в м. Дрогобич.

Ми, діти, любили їх до кінця, можливо, інколи і не розуміли, що їм потрібна інша допомога, словесна, моральна, ніж та, яку ми надавали. Але вони знали, що наші душі і руки тягнуться до них, наших близьких та рідних, до нестями дорогих.

Родичі

Як я згадувала раніше, мої батьки часто з пекучим співчуттям вели розмови про сплюндроване життя нашого родича з боку Михайла Огієнка та Епистимії Семиліт, які мали чотирьох дітей — Івана, Павла, Марію та Костянтина.

Тому я знову повертаюся в згадках в ту сніжну, морозну зиму 1941 року, коли вперше побачила дядька Павла, або Павлушу, як ласкаво називав його наш батько. За традиціями моїх земляків та нашої родини, в Різдвяні свята ми відвідували своїх родичів на далеких околицях Брусилова. Тоді наша мама і запропонувала нам відвідати бабу Пестю та її сина Павла, діда Михайла вже не було в живих.

З сестрою ми йшли з Забашти на околицю села, де вони жили. Під ногами дзвінко й студено хрумтів сніг, а в клуночку лежали замотані в рушник пиріжки з тушеними солодкими буряками, з каolinoю та кутя, без меду, без горіхів. Бідні були в той рік Різдвяні свята на окупованій Україні.

Зайшли ми з сестрою в хату разом з клубками холодного білого пару. В кухні по правій стороні віконце, покрите морозяними візерунками, ледь пропускало світло Різдвяного надвечір'я. По лівій стороні кухні нам в очі зразу впала худа постать Павла в латаній сорочці, що сидів на печі по-турецькому. На його лагідному блідому обличчі, опушеному русявою борідкою, пробігла блискавкою загадкова усмішка, коли баба Пестя сказала, що прийшли дівчата його двоюрідного брата Василя. Біля нього купкою лежали книжки, підручники, на які він весь час звертав свою увагу, щось вичитував, а потім повторював якісь формули та цілі фрази з підручників. Затьмарена реальність напевно виривала з його свідомості окремі епізоди з його навчання в університеті, та вкладала їх в нехитрі студентські думки. Я, як зацікавлена сорока, швиденько по лежанці вилізла на піч, поклала йому пиріжки та подивилась на підручники, а він продовжував лагідно посміхатися.

В ті часи вогонь в печі та тепла піч були своєрідним «телевізійним клубом», біля якого збиралася вся родина. Баба Пестя та Павло були в хаті одні, біля них не було ні невістки Наталки, ні її сина Віктора, мого ровесника — вони жили в родині Наталки. Особливо защеміли у нас серця від вигляду цієї беззахисної та зламаної постаті нашого двоюрідного дядька, коли він почав нам декламувати вірші невідомого класика з дуже проникливими словами. Павло був у розквіті своїх молодих літ, а виглядав як розколотий жбан, з якого вийшла життєдайна волога.

Холодне дихання нічного неба спускалося на село, коли ми поверталися з сестрою додому. Я запам'ятала той вечір, і розбуджена жалість до дядька Павлушки назавжди закарбувалася в моїй пам'яті.

Дядька Павлушу арештували тоді, коли він був студентом Київського університету (ІНО) і посадили до в'язниці за «доносом». На допитах у в'язниці слідчі над ним знущалися, після чого він потрапив до психлікарні, в якій також застосовували вже інші знущання. З психлікарні мами забрала його хворого, з порушеною психікою. Сестра його батька тітка Антоніна Хмарочка, з роду Василя Огієнка та його жінки Улити, провідувала свого племінника в лікарні, приносила йому їжу.

Павло часто тікав з лікарні, приходив пішки до Брусилова з натертими до крові ногами, наляканий, зголоднілий. Знаючи доброту

та співчуття тітки Тосі, спочатку заходив до її оселі, а вона його відмие від бруду, заспокоїть, похачує обідом та відведе до матері. Павлуша чоґось боявся йти до своєї хати, боявся чужих людей, лікарів. Після одного свого чергового блукання Павло не повернувся в свою домівку, його так ніде і не знайшли. Це було вже після війни, він знову потрапив до психлікарні. Напевно, загинув бідолаха, знищений наглядачами в лікарні, або хтось його убив, або просто помер від голоду десь в бур'янах під тином.

В такий недосконалий та жорстокий період почалося студентське життя Павла, і так несподівано безжалісно воно обірвалося, ніби у тої риби, пійманої на гачок та викинутої на берег річки.

Своїх двоюрідних братів та сестер з роду Огієнків-Огородників я згадую ще з дитинства, коли ми жили в Києві. В той час до нас часто приходила Марія Огородник, яка працювала касиром в одному з гастрономів Києва. Завжди свіжа, рум'яна, привітна, вона балувала нас то цукеркою, то бубликом. У мене збереглося і фото, де сестра і я сидимо з Машунею. Машуня любила носити новітні для того часу шапочки зі штучними квіточками, приколотими збоку. Я обов'язково приміряла шапочку і говорила, що також буду працювати в магазині. Вона ще була незаміжня, своїх дітей ще не мала, тож все своє нерозтрачене жіноче тепло віддавала нам з сестрою.

А вже пізніше, в 1957 році, коли я приїжджала в Брусилів до рідні, Машуня вже жила з дочкою Нелею, яка згодом виїхала з Брусилова в Волгоград, а далі в Краснотуринськ, забравши Машуню з собою. В цьому місті Машуня відійшла з життя, а Неля з сином, дочкою та онукою проживали в ньому, але з ріднею останнім часом перестали спілкуватися. Машуня в 1959-1960 рр. приїжджала до мене і мого батька (для неї дядька) в Дрогобич Львівської області, після того, як він повернувся з Сибіру. Вона більшість свого перебування проводила з батьком. Напевно, їм обом було багато про що поговорити, особливо про Брусилів.

Федір Огородник в ці роки також приїжджав до нас. Жив у мене кілька тижнів, і я помітила, що він не був говірливий ні зі мною, ні з моїм чоловіком, а тільки тоді, коли приходив батько. Його ніби щось гнітило. Можливо, моєму батькові він і розказував про свої проблеми, але мені не пояснював. Напевно, мав неприємності на роботі, тому що працював в якійсь брусилівській заготівельній конторі. Федя мав м'який характер, був неконфліктний, що і стало на заваді в роботі з тими настирливими та підступними брусилівськими начальниками, які тільки й чатували, щоб комусь накапостити.

Ще у дитинстві ми з сестрою, говорячи між собою, жартували, розтягували слова, наслідуючи вимову Феді, інколи дражнилися і говорили одна одній: «Ти така безхарактерна, як Федя!». Похоронили Федю і його сина, який останнім часом жив у Києві, таки в Брусиліві, на чому наполягала рідня Федора. Недалеко від Федорового сина поховали і Григорія Огородника (його дядька) — 3 червня 2005 року.

Торжество душевної злагоди людини з природою радувало й ушляхетнювало її в усі часи. Тож, народитися на мальовничій бру-

силівській землі, а потім лягти в неї — потрібно також і заслужити. Григорій пішов до землі своїх предків спокійно та поважно, віддавши їй свої молоді роки та відстоявши її в боях, як воїн.

Василь Огородник та його дружина Надія проживали в Брусилові, частенько приїздили до Гриця в гості, а після смерті Васі в 1995 р. стосунки підтримує його дочка, яка живе в Малині та працює в держадміністрації. За фахом вона педагог, але за теперішнього життя всі шукають собі вигіднішої роботи. Чоловік у неї — колишній військовий у відставці. В дні смерті Григорія дружина Васі перенесла інфаркт, тому не змогла провести його в останню дорогу.

Василеві діти — Сергій має середню освіту, дочка Вікторія навчалася в Київському інституті громадянської авіації.

Григорій Андрійович з роду Параски Огієнко народився 6 травня 1915 року в Брусилові. Батька свого пам'ятав мало, він їх залишив, коли брати і сестра тільки піднялися на ноги. Довгий час, аж до війни, Григорій жив у Брусилові, працював, допомагаючи матері матеріально. Коли ж розпочалася війна, Григорій був призваний до лав радянської Армії, і його зарахували до складу 65-ої армії під керівництвом генерала Батова в телефонно-телеграфний батальйон (ТТ) як інженера-зв'язківця.

Він згадував і розповідав своїм рідним про один ризикований епізод зі свого військового життя, коли він і його помічник-водій викрали з-під носа у підпалих німців машину з апаратурою, яка здійснювала телефонний зв'язок з армійськими частинами вермахту. З цієї апаратури Григорій зробив вузол зв'язку для роботи зі своїми підрозділами та військовими частинами радянських військ. Запамяталася йому і переправа через річку восени в повній військовій екіпіровці, коли вони відступали, і треба було втікати на другий берег річки до своїх. Багато було втрачено людей. Григорій, завдяки своїй міцній будові тіла та вмінню добре плавати, переплив річку, втративши свідомість вже на березі. Його підібрали жінки-селянки, допомогли прийти до тями, і він з часом наздогнав свою частину.

За роки війни з фашистами на Українському та Білоруському фронтах, в битвах за Волгоград (Сталінград) він був нагороджений орденом «Червоної Зірки», двома орденами «Вітчизняної війни» першого та другого ступенів, орденом «Богдана Хмельницького» (в теперішній час) та 15 медалями, в тому числі за відвагу в боях за Волгоград, Київ, Варшаву.

Григорій був терплячим та добрим батьком для своїх дітей, уважним і люблячим чоловіком для своєї жінки Клавдії.

Після війни Григорій поселився в передмісті Києва, побудував невеличку дачу в Новобіличах, де і тепер на двох поверхах мешкає його родина. Працював він на заводі будівельних матеріалів «Пінопласт» керівником цеху, створюючи нові пристрої для збільшення випуску продукції та поліпшення праці робітників. В святкові дні Григорія Андрійовича запрошували до школи, де він розповідав учням про героїзм радянських солдат у Вітчизняній війні. Учні уважно його слухали напевно тому, що він говорив доступною мовою, від себе, без шпаргалок.

Дружина Григорія родом з шахтарського краю, з Луганщини. Народилася Клавдія 1924 р. в селищі Криворіжжя, яке започатковане в той час, коли французи побудували і відкрили в ньому шахту №1 «біс». Після побудови нових шахт та їх об'єднання виросло нове місто Брянка №1, яке знаходиться в 10-ти км від м. Алчевська. Батьки Клавдії родом з Біловодська, але, боячись розкуркулення, мушили звідтіля втекти, і після поневірянь і голоду знайшли притулок в шахтарському краї. Після закінчення середньої школи Клавдія вступила до Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, який закінчила за фахом агронома. За обставин, агрономом не працювала, а влаштувалася вихователькою в дитячому садочку деревообробного комбінату, з часом перейшла на Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод, звідки і вийшла на пенсію.

Клавина дочка Тамара народилася в 1951 р. Пам'ятаю її ще з дитинства, коли я, будучи у київському відрядженні, завітала до них. Жили вони тоді в одній кімнатці-хибарці, яка була для них і кухнею, і ванною, але молодість та Гриців оптимізм переборов усі негаразди, а по кімнатці тупала ніжками чотирирічна рум'яна дівчинка Тома. Гриша тоді показував мені озеро, в якому ранками ловив рибу, а в навколишніх лісах збирав гриби. В ті роки землі навколо Києва були екологічно чисті, не сплундровані бездумно побудованими підприємствами. По околицях Києва люди не боялися ходити і при ранкових зорях, і пізно вночі, не боялися отримати постріл в спину біля свого під'їзду, як тепер.

Тамара за професією була фотолаборантом, і за цим фахом працювала в «Товаристві дружби закордонних справ». Але це товариство розпалося з закриттям Інституту, при якому воно рахувалося. Тепер Тамара не працює, оформила пенсію за інвалідністю, тому що хворіє.

Юрій Огородник народився в 1954 р., працював механіком в Науково-дослідному інституті мастил, потім на Київському авіаційному заводі зварником, у вільний час допомагав батькові будувати дім, в якому вони тепер живуть. Добра і м'яка людина, щоб заспокоїти мене від несподіваних сюрпризів старості, говорив мені: «Будете жити у нас, тіточко Віро!». Тепер Юрко офіційно не працює, а підробляє роботами за фахом.

Дружина Юрія — Шевченко Валентина Іванівна народилася 26 серпня 1954 р. у м. Маріуполі, і в цьому місті вона закінчила медичне училище. В Києві Валя проходила медичну практику в опіковому центрі, в якому її надалі залишили працювати. Вона і тепер там працює, хоч за віком вже вийшла на пенсію.

Дочка Тамари Голевської Віта народилася 20 квітня 1978 р., закінчила товарознавчий факультет Полтавського кооперативного інституту, працює за спеціальністю, але роботою не задоволена. Теперішнім бізнесменам-хазяїнам ця спеціальність не потрібна, вони не зацікавлені в сертифікації товарів, їм потрібні «ліві» товари, не особливо якісні, на яких вони зароблять собі гроші. Великі державні магазини роздрібнені, розтягнені та приватизовані на користь нуворишам, яким все мало. А Тарас Шевченко дивиться на них з-під лоба та й каже: «Пома-

гайте, недолюдки, матір грабувати!». А щоб зняти гріхи перед Україною та маленькими українцями, вони несуть до його пам'ятника квіти і дуже ретельно вкладають синьо-жовті стрічки.

Син Юрія Огородника Валерій народився 27 березня 1979 р., закінчив Київський університет ім. Т.Шевченка, в якому працює і навчається в аспірантурі.

За сімейними спогадами та розповідями брусилівських старожилів Одарка Огієнко, старша сестра І.Огієнка, народилася ще до відміни кріпосного права, тобто до 1861 р. Одружена вона була з Трохимом Лесюком і виростила чотирьох доньок та сина Андрія, який вже при новій Радянській владі був молодим хлопцем. Працював тоді Андрій в народній міліції м. Брусилова. В одну із темних травневих ночей незнайомець своїм стуком у вікно спонукав Андрія вийти на ганок, за що він поплатився своїм життям. Помирав Андрій на руках у своєї сестри Дасі. Вбивцю так і не ввіймали, а він, напевно, ходив поруч.

Одарка Огієнко-Лесюк, за свідченням своєї дочки Дасі, відзначалася комерційними здібностями, вирощувала свиней, мала свої коні та рундук (крамничку). Її чоловік возив провізію на кожухи на продаж у Київ, а інколи добирався зі своїм товаром до Москви. Частенько після вдалої торгівлі старався відзначити цю подію доброю чарчиною оковитої, після якої встрявав в халепи. Прабабця Єфросинія любила свого хазяйновитого зятя і захищала його перед волосним від непередбачених непорозумінь, про що говорять архівні дані. Своєї дочці Оксані Лесюки побудували хату на Забашті, а інші дочки повиходили заміж за місцевих хлопців.

Ще до від'їзду родини І.І.Огієнка до Кам'янця-Подільського (1918 р.) бабця Одарка відправила до Києва свою молодшу дочку Дасю, щоб вона допомогла доглядати його синів — Юрка та Анатолія. Їхні батьки в той час були перевантажені домашньою роботою та громадськими справами. Дася згадувала, як вона відносила кореспонденцію Івана Івановича до різних установ, ходила з дітьми до Ботанічного саду, допомагала в хатній роботі.

Після від'їзду Огієнків з Кам'янця-Подільського молоду дівчину знову забрали в Брусилів, де вона незабаром вийшла заміж за Нестора Литвинчука, який був далеким родичем Домни Данилівни.

1930 року Нестору Литвинчуку фальсифікували крадіжку. Зроблено це було звичайно за рішенням селянських партійних «трійок», в науку впертому Нестору, який ігнорував їхні вимоги здати сільськогосподарський інвентар та коней до нього. Нашвидку суд прийняв рішення вислати його в Хабаровський край.

Його жінка Дася, зібравши цінні речі, їде на поселення і викупляє свого чоловіка. Але не надовго, його вистежують, ловлять та відправляють до Мурманської в'язниці.

Не пройшло багато часу, як від запаленого вогню заздрісними людьми, а можливо, також за вказівкою, на подвір'ї Дасі згоріла клуня з двома її конячками. Поспіль, коли Нестор повернувся на свою землю, йому заборонили жити в Брусиліві. Носила його доля по різних місцях,

але доживав він свій вік під Києвом в допоміжному господарстві Хрущова, а потім в Київському рибгоспі. Від частих розлучень з родиною Нестор загуляв, зледачів, і сім'я розпалася. Дася повернулася в Брусилів, працювала в колгоспі і терпіла різні нарікання від людей.

Відійшла з життя Дася в жовтні 1972 р. і похована біля своєї матері Одарки Огієнко. Дасині діти тепер проживають в Києві. Дасина дочка Ніна народилася в 1927 р., з часом розділила мамину нещасливу долю, виростивши дочку і сина без батька. Дочка Ніни — Алла Марушкевич, педагог за професією, захистила кандидатську дисертацію на тему «Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І.І.Огієнка», віддавши тим самим своєму прадіду родинну пошану, втілюючи в життя його духовні й наукові заповіді.

The article represents difficult life and repressions which were applied to Ogienko's kin during Stalin's times.

Keywords and word-combinations: warrior, folk teachers, repressions, spiritual testaments.

Отримано: 4.02.2008 р.

Анна Фігус-Ралько

м. Вінніпег

ДЕЦЮ ПРО ЗНІМКИ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (проф. ІВАНА ОГІЄНКА)

1968 року я побувала в Києві як туристка. Напівлегально зустрілася тоді із священником Євгеном Барщевським, який в той час служив в Кіровограді.

Отця Барщевського я стрінула в Канаді у Вінніпезі 1960 р. Він в той час служив в Едмонтоні, де його призначила Московська Патріархія. Свого часу в Холмі Отець працював з Митрополитом Іларіоном.

1952-1963 рр. я працювала в Консistorії Української Греко-Православної Церкви та проживала на тій самій вулиці, де жив Митрополит Іларіон — вул. Катідрал.

Одного вечора Митрополит телефонує мені, щоби я пішла до Консistorії, бо там прибуде гість з України. Секретар Митрополита о. Іов Скакальський привів о. Барщевського — людину гарну, високу, кучеряву. Він цікавився порядком нашої канцелярії та складом Церковних Речей, яким я провадила в той час. Він собі вибрав деякі речі та поспішав, бо мав около півночі від'їздити до Едмонтону.

Коли я стрінула о. Барщевського в 1968 р., я його не пізнала — він був сивий, марний — знищений. На гробі Грушевського він мені оповів про його знуцання у во-